

170 404

TÜRKİYE'DE HAC ORGANİZASYONU SEMPOZYUMU

(Tebliğ ve Müzakereler)

(7-9 TEMMUZ 2006)

TÜRKİYE BİLİMSEL VE İSLAMİ İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	170404
Tas. No:	297.541 TÜR.H

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 691
İlmî Eserler: 119

*Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu
(Tebliğ ve Müzakerele)*

Editör: Dr. Mehmet BULUT

Grafik-Tasarım: TN İletişim (0312. 431 28 68)

Baskı Kontrol: M. Ali SOY

Baskı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cd 358. Sk. No: 11 06370 Yenimahalle / Ankara

Mayıs 2007, Ankara

2007-06-Y-0003-691
ISBN 978-975-19-4028-5

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim Adresi
Eskişehir Yolu 9. km. Çankaya / Ankara
tel.: 0312. 295 72 94 - faks: 0312. 284 72 88
diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Hacda Geleneksel İnanç ve Davranışlar

Doç. Dr. Fikret KARAMAN
Diyaret İşleri Başkan Yardımcısı

Hac; İslâm'ın kulluk görevini en çok içine alan bir ibadettir. Zira bu farzın ifasında tevhit inancı, Allah'ı anma, tefekkür, ibret, tavaf, sa'y, namaz, kurban, tövbe, dua, sadaka, tanışma, yardımlaşma, azim, sabır, tahammül, cemaat ruhu, arkadaşlık ve komşuluk hakkına saygı gibi insanın ruh ve beden dünyasını temizleyen, rafine eden çok derin ve zengin değerler bulunmaktadır. Bu nedenle kişi hacca niyet ederken nübüvvet ve vahiy nurunun tecelli ettiği kutsal mekânları ziyaret etmenin hasret ve heyecanını yaşamaktadır. Çünkü Hicaz bölgesinin her taşında ve toprağında mutlaka bir vahyin izi veya peygamberlerin hatıraları vardır. Mekke'de hac görevini ifa eden, Peygamber şehri Medine'yi de ziyaret etmektedir. Böylece o, Hz. Peygamber (a.s.)'ın huzuruna çıkma, göz yaşsı, dua ve salât'ü selâm getirme fırsatını elde etmektedir. Artık fiziksel âlemde kendisiyle Resûlullah'ın kabri arasında sadece birkaç arşın kalmıştır. Âdetâ Resûlullah hayatta imiş gibi onun evine, mescidine, mihrabına ve minberine kavuşmanın sevincini ve heyecanını yaşamaktadır. İşte mümin, o anda dünyanın sıkıntı ve kaygılarından uzaklaşmış, ruhunu bu mânevî atmosferle birleştirerek, temizlenmeye ve arınmaya başlamıştır. Allah'a teslim ve O'na sığınma anına ulaşmıştır. Bu yüzden hacca niyet eden kişinin kalbi daha işin başında iken Allah sevgisi, heyecanı ve aşkla dolup taşmaktadır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in işaret ettiği Kâbe, Hz. İbrâhim'in makamı, Mescidü'l-Harâm, Safâ, Merve, Arafat, Meş'ar-i Harâm gibi kutsal mekânlar ile vahyin merkezi olan Mekke, Medine ve çevresini görüp ziyaret etmek, inananların ortak bir rüyası ve özlemi haline gelmiştir:

"Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâbe'dir. Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrâhim vardır. Oraya kim girerse güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır..."¹

¹ Âl-i İmrân, 3/96-97.

Bazı hadislerde de hacceden kişinin bağışlandığına ve tekrar hayatının başına döndüğüne dair müjdelere bulunmaktadır: *"Kim Allah için hacceder de (Allah'ın rızasına uymayan) kötü söz ve davranışlardan ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, kul hakkı hariç annesinin onu doğurduğu günkü gibi (günahlardan arınmış olarak hacdan) döner."*² *"Hacılar ve umre yapanlar Allah'ın (evinin) ziyaretçileridir. Kendisine dua ederlerse dualarına icabet eder, O'ndan bağışlanma dilerlerse onları bağışlar."*³ *"Makbul bir haccin mükâfatı da ancak cennettir."*⁴

Bu âyet ve hadis meâllerinden de anlaşıldığı gibi hac; bir yandan mânevî ve derûnî bir tecrübe olarak algılanırken, diğer taraftan da dünyanın her bölgesinden dilleri, renkleri, ırkları ve ülkeleri farklı olan milyonlarca insanın aynı yerlerde bir araya gelmesini sağlayan sosyal, kültürel, ekonomik ve tanışma ağırlıklı bir hareketliliktedir. İnsanlar, bu büyük ve evrensel hatıra karşısında ister istemez psikolojik ve sosyolojik olarak etkilenmektedirler.⁵ Bu nedenle her Müslüman, hayatı boyunca İslâm'ın temel şartlarından biri olan hac farızasını yerine getirmenin imkân ve fırsatını araştırmaktadır. Genel anlamda bütün Müslümanlar, özel anlamda ise ülkemiz insanı hac ibadetini; namaz, oruç ve zekât gibi İslâm'ın diğer temel şartlarından daha farklı olarak düşünmektedir. Bu yüzden söz konusu ibadetin öncesinde ve sonrasında halkımız üzerinde bazı geleneksel inançlar ve davranışlar oluşmaktadır.⁶ Nitekim hacca niyet eden kişi, bu amaçla aylar öncesinde hazırlıklara başlamakta; aile, akraba ve çevresiyle daha yoğun ve duygu yüklü bir diyaloga girmektedir. Bu fırsatı yakalayanın sevinç ve heyecanı, gidemeyenin de üzüntü, hasret ve göz yaşı doruk noktaya ulaşmıştır. Böylece kişi, daha hac yolculuğunun başından itibaren bazı geleneksel inanç ve davranışların etkisinde kalmaktadır. Şüphesiz ki bu tür gelişmelerin yaygınlaşmasında hacıyı uğurlayan halkın anlayışı, tanıdık çevresi ile akraba ve arkadaşlarının da rolü bulunmaktadır. Bu tür geleneksel inanç, davranış ve alışkanlıkların büyük bir kısmı tarih, kültür, şiir, edebiyat ve sosyal hayatımıza da yansımıştır. Osmanlı döneminden itibaren yüce milletimizin Mekke ve Medine'deki kutsal mekânlara gösterdiği saygı, onların bakım ve onarımı, insanların buralara ulaşımı için yaptıkları kara yolu, demiryolu, su yolu, köprü, han, hamam ile bunların ihyası uğruna kurdukları vakıflar söz konusu örneklerden sadece birkaç tanesidir. Bu nedenle; tebliğimizde tarihî süreç içinde hac organizasyonlarının kişisel ve toplumsal hayatımıza iz düşümü olarak yansıyan geleneksel inanç ve davranışlar hakkında bir değerlendirmede bulunmaya çalışacağız.

² Buhârî, Hac, II, 114.

³ İbn Mâce, Menâsik, 5. No: 2892, II, 962.

⁴ Müslim, Hac, 437, I, 983.

⁵ Yûsuf el-Kardavî, *İbadet* (Terc. H. Cemal), Çığır yayınları, İst. 1974.

⁶ Mehmet Bayyigit, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, T. Diyanet Vakfı Yayınları, Ank. 1998.

Osmanlı Dönemi

1. Osmanlı tarihi boyunca hac organizasyonları bizzat padişahların denetim ve gözetiminde yerine getirilmiştir. Gidiş ve dönüşler için ulaşım imkânları, yol emniyeti, can ve mal güvenliği, iâşe ve ibate gibi kişinin gücünü aşan genel önlemler söz konusu organizasyonlar kapsamında alınmıştır. Hac mevsiminin girmesinden birkaç ay önce Meşihat Makamının teklifi ve padişâhın onayı ile kabiliyetli ve başarılı bir yönetici, "Hac Emiri" olarak görevlendirilirdi. Aslında bu uygulama Hicretin 9. yılında Hz. Peygamber (a.s.)'in Hz. Ebû Bekir'i hac emiri olarak tayin etmesiyle gündeme gelmiştir.⁷ Çünkü hac emiri bu organizasyonda en yetkili kişidir. İstanbul ve Anadolu hacılarından oluşan kervanlar Şam üzerinden Mekke ve Medine'ye gidiyorlardı. Mısır hacıları için ayrı bir emir görevlendiriliyordu. O da Kahire hacılarının, Kızıldeniz üzerinden Mekke'ye intikalini sağlıyordu. Osmanlı döneminden itibaren hac kafileleri Mekke ve Medine halkına yardımcı olmak amacıyla beraberlerinde para, altın ve bazı hediyelik eşya getirip dağıtıyorlardı. Böylece hac farizasını ifa edenler, kendi aralarında sosyal yardımlaşmayı da teamül haline getirmişlerdir.

2. Özellikle 1413 yılında Çelebi Sultan Mehmet döneminde gündeme alınan ve ilk kez Yıldırım Beyazıt zamanında 80 bin altın ile başlayan, daha sonra Yavuz Sultan Selim devrinde resmî mahiyet kazanan ve asırlarca devam eden "Surre Alayı"nın da Osmanlı hac tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Bu gelenekle birlikte hac ibadeti farklı bir boyut kazanmıştır. Bilindiği gibi "surre" para kesesi anlamına gelmektedir. Her yıl hac mevsiminden önce Padişah, Sadrazam, Vezir, diğer devlet ricâli ve halkın gönüllü katkılarıyla mukaddes beldelere ulaştırılmak üzere "Surre Alayı" oluşturuluyordu. "Surre Emiri"nin nezaretinde yola çıkan bu kervan yol boylarında büyük merasimlerle karşılanır ve uğurlanırdı. Mekke ve Medine halkı da bu kervanı belli yerlerde karşılar ve rahat hizmet vermeleri için onlara yardımcı olurdu. Götürülen bu yardımlar Haremeyn görevlileri başta olmak üzere ayırım yapılmaksızın muhtaç durumda olan yerli, yabancı, hasta, yaşlı, garip ve kimsesizlere karşılıksız dağıtılırdı. Böylece hac ibadeti sayesinde sosyal yardımlaşma imkânı sağlanarak ikinci bir sevinç ve bayram daha yaşanılıyordu.⁸

3. Yine Osmanlı döneminde her yıl hacca gidecekler, kendilerine uygun bir arkadaş seçerlerdi. Yol hazırlıklarını birlikte yapar, uzun süre dayanıklı gıda maddeleri, su kapları ve yol boyunca ihtiyaç duyulacak özel elbiseler gibi malzemeler temin ederlerdi. Eşya önceden gemiye veya birlikte gideceği kervana teslim edilirdi. Hacı adayı evinden ayrılmadan önce aile, ak-raba ve diğer yakınlarına vedâ ederdi. Hac yolculuğunun bir işareti olarak başına Arapların sardığı "kefiye" ve omuzlarına yeşil bir "cübbe" giydirile-

⁷ M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, Şamil Yayınevi, İst. 1981.

⁸ *Yol Kültürü*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, İst. Ocak 2001.

rek uğurlanıyordu. Evden çıkarken mahallenin imamı da ona eşlik ederek sağlıklı gidip dönmesi için duada bulunur, tekbir ve salâtu selâm getirirdi.⁹

4. Hacı adayı ve yakınlarının asıl acı, ızdırıp ve hasretleri bundan sonra başlamaktadır. Atalarımız, "*Gidip gelememek var, gelip de görmemek var*" demişlerdir. Artık bu ayrılıktan sonra her iki taraf da sessiz, ama sabır ve ümit dolu bir bekleyiş içine girmektedir. Nihayet hacılar "Mîkat" mahal-line gelince ihram hazırlıkları başlamıştır. Hacının, tıraş olurken saçından birkaç tüyü ailesine yazacağı ilk mektubun içine koyup evine göndermesi bir âdet haline gelmişti. Bu uygulama ile onun hayatta olduğuna inanılır ve salimen geri döneceğine dair bir işaret sayılırdı.

5. Hacının dönüşü yaklaşınca akraba, dost ve yakınlarına haber verile-rek karşılama yapılırdı. Herkes kapının önünde toplanır, kendi özel kıyafeti içinde beklenen hacı için tekrar dua edilirdi. Sonra hazır bulunanlara şerbet dağıtılır ve herkes kendi evine giderdi. Hacı, birkaç gün istirahat edip, yorgunluğunu atması için bir müddet ziyaret edilmezdi. Hacıların misafir-leri kabul gününe "*tehniye cemiyeti*" denirdi. Bu merasim erkekler için üç gün, bayanlar için beş gün sonra başlardı. Evin kapısı ziyaretçiler tarafından tanınması için yeşile boyanırdı. Gelen ziyaretçilere zezem, hurma ve gü-zel koku hediye edilirdi. Zengin yemek sofraları hazırlanırdı. Bütün bu ha-zırlık ve ikramlar ev halkı veya bu hizmet için görevlendirilen elemanlar ta-rafından yapılırdı. Özellikle hacıya olan saygıdan dolayı onun hizmet et-mesine veya misafirlerle dışarı çıkıp onları uğurlamalarına izin verilmezdi. Görüldüğü gibi öteden beri toplum, hac ibadetini yapanlara alışılmışın öte-sinde saygı göstermektedir. Çünkü hacının gözleri mübarek yererleri müşa-hede etmiştir. Elleri, Hacerü'l-Esved'e ve Kâbe örtüsüne değmiştir. Daha da önemlisi hac farizasını yerine getirdiği için hata ve kusurlardan arınmıştır. Dolayısıyla toplum içinde ona saygı göstermek, yardımcı olmak ve onu ör-nek almak örf, âdet ve teamül haline gelmiştir.¹⁰

Cumhuriyet Dönemi

Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda Osmanlı Dev-letinin, Hicaz bölgesi ve Orta Doğu üzerindeki nüfuzu giderek zayıflamış-tır. Bu olumsuz gelişme, ister istemez hac organizasyonuna da yansımıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan yaklaşık 6-7 yıl önce hac hizmetlerinin resmen düzenlenemediği anlaşılmaktadır. Ancak buna rağmen o yıllarda ticari pa-saport veya kaçak yollardan hacca gidip gelenler olmuştur. Bu yüzden mahkemeye düşen ve sonunda cezalandırılanlar bile oluyordu. Özellikle hac ile ilgili sıkıntılar 1917-1946 yılları arasında devam etmiştir. Yaklaşık 30 yıl süren bu fetret dönemini sadece mali kaynaklara bağlamak doğru de-ğildir. Doğu, Batı ve özellikle bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri dikkate al-

⁹ Mehmet Bayyigit, a.g.e., s. 44.

¹⁰ Mehmet Bayyigit, a.g.e., s. 45-46.

mak gerekir. Zira az önce ifade edildiği gibi bazı sömürgeci devletler, güzergâhlardaki yol emniyetini ve can güvenliğini etkilemişlerdir. Nihayet 1947 yılından sonra halkın ısrarı ve basının tekrar hac konusunu gündeme getirmesi ile Rusya'da yaşayan Türklere hac ibadeti için seyahat izninin verilmesi sonucunda yeniden bir hareketlilik yaşanmıştır. Buna göre Cumhuriyet dönemindeki hac organizasyonlarını şöyle özetlemek mümkündür:

1. Öyle anlaşılıyor ki, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de hac hizmetleri belli bir plan ve program dahilinde yerine getirilememiştir. O yıllardaki iç ve dış olayların yoğunluğu nedeniyle basın da olayın üzerinde fazla durmamıştır. Ancak 1947 yılından itibaren yeniden hac vizesiyle yurt dışına çıkışlar başlamıştır. Bu dönemde müracaat eden 7000 kadar vatandaşımız hac organizasyonunun önemini tekrar gündeme getirmiştir. Uzun bir aradan sonra tekrar basında haberler yer almaya başlamıştır. Fakat bu fetret dönemi nedeniyle bazı sıkıntılar gündemde kalmaya devam etmiştir. Gazetelerde yer alan haberlere göre hacıların gümrük işlemleri geç yapılmış, Cidde'de karantinaya alınmışlar ve uzun süre bekletilmişlerdir. Bu arada Cidde Başkonsolosundan yardım istenmiş o da, "Ben hacca gelen Türklerle konuşmam" diyerek reddetmiştir.¹¹

2. İlerleyen yıllarda, kademeli olarak hacı sayısında artışlar olmuştur. Örneğin 1950 yılında bu sayının 9000 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bazı yıllarda döviz yokluğu, bazen de kolera hastalığı ileri sürülmesine rağmen hacca gitmeler devam etmiştir. İlk kez 25 Haziran 1953 yılında çıkarılan bir dört maddelik Bakanlar Kurulu Kararıyla hacıların bu seyahatlerini daha sağlıklı yapmaları için uygun bir kıyafet temin etmeleri ve hac maksadıyla verilecek pasaport düzenlenmesinden söz edilmektedir.¹² 1978 yılına kadar devam eden bu uygulamada bazı sıkıntılarla karşılaşmış olsa bile genel anlamda hacca gitmede kesinti olmamıştır. Yaklaşık çeyrek yüzyıl süren bu uygulamada, hacı sayısında farklı rakamlar ortaya çıkmakla birlikte genel anlamda artışların ön plana çıktığı görülmektedir. Örneğin; 1965 yılındaki hacı sayısı 21 602 kişi iken; 1968 yılında 41 998, 1970 yılında 56 578, 1976 yılında ise; 136 000 gibi rekor denebilecek bir düzeye ulaşmıştır.¹³

3. Cumhuriyet döneminde düzenli hac organizasyonu 1979 yılında başlamıştır. Aynı yıl yürürlüğe konulan 7/17439 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı gereğince hac organizasyonu konusundaki yetki Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir. Sonraki yıllarda kademeli olarak ortaya çıkan sorunlara göre yeni düzenlemeler yapılmış olsa bile işin özüne ilişkin uygulama devam etmiştir. Zira söz konusu kararnâmenin 2. maddesinde yer alan "amaç" bölümü halen devam etmektedir: Bu maddede; "*Hac farizasını yerine getirmek üzere Suudi Arabistan'a gidecek vatandaşların bu seyahatle-*

¹¹ Mehmet Bayyigit, a.g.e., s. 49.

¹² 25 Haziran 1953 Tarih ve 8441 Sayılı Resmi Gazete.

¹³ *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, "Hac" maddesi, c.14, s. 407.

rini her çeşit çıkarlardan uzak, hac farızasının yöntemine uygun ve devletimizin onuruna yaraşır biçimde yerine getirilmesinde vatandaşlara yardımcı olmaktadır.”¹⁴ hükmü yer almaktadır. Bu tarihten sonra ülkemizdeki hac organizasyonlarının daha başarılı yapıldığı söylenebilir. Yaklaşık çeyrek asırdan beri devam eden bu uygulama, bugün daha kapsamlı ve düzenli bir seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemdeki gelişmeler ve hizmetler, başka tebliğlere konu olduğundan detaylara girmek istemiyorum.

Şiir ve Edebiyatta Hac

Daha önce de ifade edildiği gibi hac farızasının insanın inanç, ibadet ve kültür hayatında çok önemli bir yeri vardır. Zira insan, genel anlamda tarih boyunca kutsala karşı saygı duymuştur. Gönül daima bu tür değerlere ulaşmanın aşk ve heyecanı içinde olmuştur. Bu nedenle kişi çoğu kez hac ve onun sembolleri hakkındaki duygu, düşünce ve hatıralarını edebiyat, şiir, ilâhi, kaside gazel, seyahatname, destan, roman, hikâyeye, mektup ve atasözünü gibi metinlerle dile getirmiştir. Bu itibarla söz konusu alanda birçok eser yazılmıştır. Bu eserler, özellikle kutsal toprakları ziyaret imkânını bulamayanlar için kültürel anlamda önemli bir müracaat, zenginlik ve teselli kaynağı sayılmıştır.

Evliya Çelebi ve İbn Batuta gibi seyyahlar hac ibadeti, hac yolculuğu ve bu alanda gördükleriyle ilgili bilgi ve hatıralarını seyahatnâmelerinde dile getirmişlerdir. Mehmet Edib'in "Menâsikü'l-hacc"ı, bu hususta geniş bilgi veren eserlerden biri olarak gösterilebilir. Ayrıca Anadolu'dan hacca giden birçok insan hac ibadeti, yolculuğu ve bu esnada yaşadıkları hatıralarla ilgili şiir, ilâhi ve gazel gibi yazılı tespitleri olmuştur. Bugün bile hacca giden birçok insan, hatıralarını yazmakta ve daha sonra bunları kitap haline getirmekte veya gazete ve dergilerde makaleler şeklinde yayınlamaktadır.

Divan edebiyatımızda da hacdan, Kâbe'den ve Hz. Peygamber (a.s.)'in kabrinin bulunduğu Medine gibi kutsal mekânlardan sıkça söz edilmektedir. Bu duyguları yaşayanlar dünyanın sıkıntılarından, yükünden kurtulup rahat bir nefes almaktadır. Günahlarının bağışlandığını ümit etmektedir. Bu fırsatı elde edemeyenler ise, bir gün-ona kavuşmanın hasretiyle yanıp tutuşmaktadır. Şimdi yeri gelmişken tarih, şiir, edebiyat ve kültürel hayatımıza hac ile yansıyan birkaç örnek sunmaya çalışalım.

1. Türk divan şiirinin büyük şairlerinden Nedim (1681-1730) bir beytinde hac yolculuğunun aşk ve heyecanını şöyle dile getirmektedir:

*"Hac yollarında meş'ale-i karbân gibi
Erbab-ı ışık içinde nûmayansın ey gönül!"¹⁵*

¹⁴ 26 Mayıs 1979 Tarih ve 7/17439 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.

¹⁵ M. Bayyigit, a.g.e., s. 55.

2. Yine Türk divan şiir ve edebiyatında üstat unvanını alan büyük şairi Necati Bey (?-1509) de, kutsal mekânlara duyduğu özlemi şöyle dile getirmektedir:

*"Varayım Kâbe'ye derviş olayın yüz süreyin,
Ya Rab ol hüsn çerağın bana yandır demeğ"*¹⁶

3. Hac ile ilgili yazılmış en eski şiir örneklerinden biri de 13. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Ahmed Fakih'e aittir. Şairimizin bir grup arkadaşıyla hacca gittiği anlaşılmaktadır. Hac yolculuğu esnasında görüp ziyaret ettiği Şam, Kudüs, Mekke ve Medine şehirleri ile buralardaki cami ve kutsal yerleri şiirlerle tasvir eden *"Kitabu Evsaf-ı Mesâcidi'ş-Şerife"* isimli bir eser hazırlamıştır. Örnek olması bakımından birkaç beytinin buraya alınmasında yarar görülmüştür:

*"Yüzüm sürem senün görklü evine
Yürüyem ısı kumlarda sevüne"*

*Kaçan girdüm Hareme gördi gözüm
Hazaran şükr kıldı Hakka özüm"*

*Göcün yiterse eyle hacca niyyet
Sakın terk eyleme farz ile sünnet"*¹⁷

4. Ayrıca 17. yüzyıl klasik edebiyatımızın büyük üstatlarından Nâbi de hac görevini yerine getirmiştir. Dönemin şartlarına göre yaklaşık on ay süren bu yolculuğu esnasında önemli zorluklar ve hatıralarla karşılaştığı anlaşılmaktadır. Bu kutsal yolculuğunun anısına yazdığı *"Tuhtetü'l-Haremeyn"* i sadece o dönemin şartlarında bir hac yolcusunun hatıraları olmakla kalmamış aynı zamanda büyük bir şairin, kutsal topraklar ve hac vazifesiyle ilgili kaside ve gazelleri olarak tarihteki yerini almıştır. Konuya Hz. Muhammed (a.s.)'in kabrini ziyaret; ona duyulan saygı, sevgi, aşk ve hasret de eklenince işin önemi bir o kadar daha artmaktadır. Menkıbeye göre Nâbi beraberinde bulunan heyetle birlikte Medine'ye yaklaştığı bir yerde konaklamıştı. Kafiledeki bir devletlinin ayağını Medine tarafına uzatarak yatmasını kabullenememiş ve hemen onu uyaran şu şiiri okumuştur:

*"Sakın terk-i edepten kûy-ı mahbûb-i Huda'dır bu
Nazargâh-ı ilâhîdir makâm-ı Mustafâ'dır bu"*

Ertesi gün, sabah vakti şehre giren şairin kervanı, müezzinlerin minarelerde bu şiiri okuduklarını duyunca daha da etkilenmiştir. Menkıbeye göre bu beyit gece rüyasında müezzinlere öğretilmiş ve sabahleyin misafirlerin gelişinde okunması istenmiştir. Yine rivayete göre şair, "Babüs'Selâm"dan mes-cide girerken Hz. Peygamber (a.s.)'e saygısını arz etmek üzere kabrini ziyaret için yaklaşırken, ona sadeleştirilmiş şu dörtlüğü hediye etmiştir:

¹⁶ M. Bayyigit, a.g.e., s. 56.

¹⁷ M. Bayyigit, a.g.e., s. 57.

*"Selâm sana ey Âdem çocuklarının Şahı!
Ey âlemin yaratılma vesilesi, es-selâm*

*Bu gönlü kırık Nâbi bak geldi eşiğine
Günah yaralarına lütfunle merhem eyle"¹⁸*

Anlaşıldığına göre Nâbi hac ibadetinin yanında diğer sosyal hizmet ve faaliyetleri de ihmal etmemiştir. Hac hatıralarına bakıldığında içinde bulunduğu kafilenin başında sorumluluk aldığı görülmektedir. Yol güzergâhındaki önemli şahıs ve mekânları ziyaret ederek bilgi almıştır. Mekke ve Medine'de de aynı sosyal aktivitelere devam etmiş olmalı ki, ismi padişahın talimatıyla Kâbe'yi temizleyeceklerin listesine yazılmıştır. Böylece hac mevsiminde çok az kişinin davet edildiği Kâbe'nin içini yıkama ve temizleme törenine şairimiz de davet edilerek hazır bulunmuştur.¹⁹

5. Sözü buraya kadar getirmişken çağımızın büyük mütefekkir ve şairi merhum Necip Fazıl Kısakürek'in hac ile ilgili hatıralarına da birkaç cümle ile işaret etmek istiyorum. Şairimiz 1973 yılında hac görevini yerine getirmiştir. Yol esnasında karşılaştığı sıkıntı ve çile dahil Cidde, Medine, Mekke, Kâbe, Safâ-Merve, Arafat, Müzdelife ve Mina gibi mekânlar hakkında çok önemli tasvirler yapmaktadır. Hac esnasında karşılaşılan sıkıntılar hakkında şöyle demektedir: *"Hacca giderken bana; 'her şeye sabır ve tahammül edeceksin!' demişlerdi. Evet sabır ve tahammülle mükelleftim...; ama, rıza ve göz yumma ile değil... İşte din terazisinin en ince noktalarından biri!..."²⁰*

Kendi ifadesiyle 69 yaşında iken mukaddes topraklara ayak basıyor ve ruh dünyasındaki değişikliği şöyle özetliyordu: *"Vahiy ve peygamber ikliminin eşiğine adım atıyordum. O anda bütün melekerim yerinde olduğu halde kendimde değildim... İhram, müminin bütün ömrü boyunca bir kere farz olarak içene gireceği bir tecerrüt, dünyadan tecerrüt zarfıdır ve o zarf içinde... [herkes] aynı siliklikte müsavidir. Mezar ve kefen müsaviliği... Hammam kılığı eşitliği değil!.. Bu kılık içinde dünya, mümine bütün renkleri, nakışları, hırsları, arzuları, öfkeleri, çatışmalarıyla yasaktır."²¹*

Üstadımızın Arafat ile ilgili şu yorumunu da buraya almakta yarar görüyorum: *"Arafat bir meydan... Bütün-insanlığı toplanmaya, ellerini semalara kaldırmaya aziz ve rahîm Allah'tan af istemeye çağıran, her rengiyle, her çizgisiyle, bu mânadan haber veren bir meydan...Maşher meydanından bir remz... Af kasırgasının günahları yaprak gibi uçurup götürdüğü, duaların kabûl edildiği, yalvarabilene kurtuluşun müjdelendiği yer. Bütün resûl, nebi, velî ruhlarının Arefe günü hazır bulunduğu, ismini bu kelimedenden alan ve*

¹⁸ *Yol Kültürü*, s. 125.

¹⁹ *Yol Kültürü*, s. 110.

²⁰ N. Fazıl Kısakürek, *Hac'dan Çizgiler, Renkler ve Sesler*, Büyük Doğu Yayınları, 8. baskı, İstanbul 2004, s. 15.

²¹ N. Fazıl Kısakürek, a.g.e., s. 96.

muazzam hac işine basamak olan yer... 'Rahmetim gazabımı aştı.' diyen Allah'ın gözle görülür, elle tutulur şekilde 'işte sana rahmet zemin!' diye gösterdiği yer...''²²

Haccın Psikolojik ve Sosyal Davranışlar Üzerindeki Etkisi

Haç ibadeti; farzları, vâcipleri, sünnetleri; bunların yerine getirildiği mekânları ve hikmetleri bakımından insanı psikolojik ve sosyal yönden en çok etkileyen bir ibadettir. Dikkat edilirse hac farızası belli zaman diliminde ve belli yerlerde yerine getirilmektedir. Bu davete katılan insanlar dünyanın değişik iklimlerinde ve yerlerinde niyet edip gelmektedir. Her biri ayrı bir yol, güzergâh ve farklı mekânlardan yola çıkarak denize dökülen nehir ve dereler gibi Mekke vadisine akmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu husus şöyle açıklanmıştır: *"Hani biz İbrâhim'e, Kâbe'nin yerini, 'bana hiçbir şey ortak koşma, evimi, tavaf edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizle' diye belirlemiştik. İnsanlar arasında haccı ilân et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler."*²³

Gerçekten hac mevsimi, İslâm âlemi için olağan üstü bir kongredir. Bir anlamda dünya üzerindeki Müslümanlar bu kongrenin üyesidir. Her yıl, yol ve imkân bulabilenler bu kongreye katılmak için akıp gelmektedir. Nitekim az önce meâli verilen âyetlerde de işaret edildiği gibi haccın merkezi olan Kâbe ve çevresi her türlü küfür ve şirkten temizlenmiş herkes, tek olan Allah'a kulluk üzere karadan, denizden ve havadan buraya yönelmektedir. Üstelik bu insanların büyük bir kısmı ilk defa gelmektedir. Dolayısıyla onların dünyaları çok daha farklıdır. Hayatları boyunca uğruna hayal kurdukları bu büyük fırsatı yakalamanın hazzını ve heyecanını yaşamaktadırlar. Bu arada çok uzaklardan gelmenin yorgunluğu ile çevreyi yeterince tanıyamamanın verdiği bir tedirginlik de söz konusudur. Çünkü onlar her şeyi ilk defa tanımak, öğrenmek ve uygulamak durumundadırlar. İbadet, ikamet ve kaybolma endişesi daha da tedirgin etmektedir. Bu nedenle kişi, hayatının en hareketli ve olağan üstü halini yaşamaktadır. İşte bu yoğun süreç içinde insan ister istemez inanç, ibadet, ahlâk, sosyal, kültürel ve psikolojik yönden farklı davranışlar sergilemektedir. Normal dönemde yaşlı veya rahatsızlığından şikayetçi olan nice insan hac vecibelerini yerine getirmede ve intikallerde olağan üstü başarılar sergilemektedir. Zorluklara karşı sabır, direnme ve tahammül güçleri daha da artmaktadır. Hac ibadetinin zirvesini yaşayan bu tür insanların maruz kaldıkları diğer sosyal değişikliklerini ve olağan üstü hallerini ise şöyle özetlemek mümkündür:

1. Bu büyük ve sosyal fonksiyonu olan hac kongresi, insana çok şey ilham etmektedir. Yalnızlığını ve karamsarlığını gidererek, geleceğe olan umitlerini tazelemekte ve artırmaktadır. Zira cemaat ve birlik ruhu insanlar

²² N. Fazıl Kısakürek, a.g.e., 43-44.

²³ Hac, 22/26-27.

için sürekli bir ümit ve kuvvet kaynağıdır. Kişi buradan alacağı ruhla kendini daha güçlü hissetmektedir.²⁴

2. Aynı anda yapılan tavaf, sa'y, Arafat, vakfe duası, Mekke ve Meşâir'deki intikaller insanları farklı duygu ve düşüncelere sevk etmektedir. Bu manzara âdeta mahşerin bir provasıdır. O esnada yapılan duaları, yalvarmaları, çılgınlıkları, heyecanları ve akan göz yaşları ancak yaşayanlar bilir. Bazı âyet ve hadislerde de müminlerin bu halleri övülmekte ve takdirle karşılanarak onları "meddi cezir olayı" gibi ilâhî bir atmosferin içine çekmektedir:

"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) *Rabbimizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp, (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin. Onu size gösterdiği gibi zikredin; doğrusu siz onun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz. Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin ve Allah'tan bağışlanma dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır. Çok merhamet edendir.*"²⁵

Sahabeden Câbir (r.a.) de Resulullah'ın Vedâ Haccında ashâbı ile birlikte Mina ve Müzdelife'den Arafat'a doğru intikali esnasında meydana gelen manzarayı şöyle ifade etmektedir: "...Beyda mevkisine varıldığında ben Hz. Peygamber (a.s.)'in önünde gidiyordum. Başımı kaldırıp gözümün yetiştiği kadar uzaklara baktığımda sanki o geniş vaha atlı veya bir insan meşceri olmuştu. Mevkibin sağına, soluna ve arkasına geçip ayrı ayrı baktım. Her tarafta insan deryasının dalgasına dalgasına akıp gittiğini gördüm. Resûlullah (a.s.) da bunların ortasında gidiyordu. Nihayet bütün hacılarla birlikte Arafat'a vardılar. 'İşte burada babanız İbrâhim'in miras bıraktığı yerlerde vakfe ediniz!' buyurdu. Yüz binleri aşan hüccac Arafat vadisini doldurmuştu. Güneş zevâlden guruba dönünce, Resûlullah çadırdan çıkarak Kavsâ ismindeki devesine bindi ve sükuneti sağladıktan sonra Vedâ Hutbesini okumaya başladı."²⁶

3. Arafat vakfesine hazırlanan insanın gönlünde ve davranışlarında bağışlanma arzusu yatmaktadır. Ona göre bu fırsatın ve zaman diliminin kaçırılmaması gerekir. Bütün ibadet, dua ve yakarışlarında bu beklenti ön plana çıkmaktadır. Çünkü Arafat bağışlanma yeridir. Belki de mahşerden bir görüntüdür. Bu yüzden giyilen ihram bir yandan kefene benzetilmekte diğer yandan da günahlardan arınmanın sembolü şeklinde algılanmaktadır.

4. Hacılar içine girdikleri bu mânevî atmosferin etkisiyle namaz, tavaf, sa'y, vakfe ve kurban gibi tabîî görevlerinin dışında da bazı arayışların içine girmektedirler. Bu cümleden olarak kabristanların ziyaretine gösterilen aşırı ilgi, İslâm tarihinde önemli olayların cereyan ettiği Hira ve Sevr mağaraları, Cennetü'l-Muallâ ile Bakî' kabristanları ve Bedir gibi yerleri ziyaret

²⁴ Yûsuf el-Kardavî, s. 413.

²⁵ Bakara, 2/198-199.

²⁶ Kamil Miras, S. *Buhârî Muhtasarı*, DİB Yayınları, Ank. 1981.

arzuları, Kâbe, Makam-ı İbrâhim ve Mescidü'l-Harâm'ın duvar ve sütunlarına el sürmeleri gibi davranışlarda buldukları görülmektedir. Şüphesiz ki bu tür davranışlarda itidal sınırlarını aşmak doğru değildir. Ancak buralardaki bazı görevlilerin de aşırı sert hatta kırıcı tavırlar alarak insanların huzurunu kaçırmalarını ve üzmelerini anlamak mümkün değildir. Belki bu konularda hacıları doğru bilgilendirmeleri kadar, buralarda bekleyen görevlilerin eğitimleri de önem arz etmektedir.

5. Genelde bütün hacılar, özelde ise; Türk hacıları Medine'ye karşı büyük bir saygı, aşk ve heyecan duymaktadırlar. Medine şehrinin fazileti ve Hz. Peygamber (a.s.)'in hayatının bir bölümünün burada geçmiş olması, daha da önemlisi kabrinin burada olması müstesna bir hazine ve zenginlik olarak kabul edilmektedir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz (a.s) bu ziyaretin önemini ve faziletini şöyle müjdelemektedir: *"Kim kabrimi ziyaret ederse ona şefaati vâcip olur."*²⁷ *"Kim hac yapar da ölümünden sonra kabrimi ziyaret ederse, beni hayatta iken ziyaret etmiş gibi olur."*²⁸ Bu ve daha benzeri haberleri duyan müminler için Medine ve çevresi, çok önemli bir yerdir. Burada, duygu ve göz yaşları hakimdir. Kişi, hayatında ilk defa böylesine müstesna bir anı yakalamıştır. Burada dua, tefekkür ve salât-ü selâm getirmek önem arz etmektedir. Bütün bunları sesiz, sakin, kimseyi rahatsız etmeden ve izdihama yol açmadan yapmalıdır. Çoğu zaman Hz. Peygamber (a.s.)'in kabri ve çevresinde bekleyen görevliler, sık sık ziyaretçileri kendilerince bid'at işlemlerini diye uyarmaktadırlar. Bazen bu uyarıların da usulüne göre yapılmadığı, hacıların incitildiği ve asıl bid'atın kendileri tarafından işlendiği görülmektedir.

6. Hacılar; hac mevsimi boyunca gerek Suudi Arabistan'da gerekse memleketlerine döndüklerinde kılık ve kıyafet yönünden de farklı davranışlar sergilemektedir. Kimi mevsimlik sakal bırakmakta, kimileri de fistan, değişik elbise ve başörtüleri giyerek en azından hac dönüşü misafir kabul süresince bu farklılığı yaşamaktadır. Böylece kılık kıyafeti ve dış görüntüyü haccın bir uzantısı gibi algılamaktadır.

Sonuç

Görüldüğü gibi hac ibadeti, ilk bakışta ferdî bir sorumluluk olarak algılanmakla birlikte yerine getiriliş tarzı bakımından uluslar arası bir özellik taşımaktadır. Zira İslâm'ın bir temel şartı olan bu olayın ibadet boyutu yanında; seyahat kuralları, can güvenliği, yol emniyeti ve ikamet şartları da önem arz etmektedir. Bu itibarla başarılı bir hac organizasyonunun yerine getirilmesi için bilim adamları başta olmak üzere, hükümetlerin, siyasi ve sivil otoritelerin önemli sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukların çağımız şartlarına ve beklentilerine uygun olarak yerine getirilmesi gerekmektedir. Ak-

²⁷ Beyhakî, V, 402.

²⁸ Beyhakî, V, 403.

si halde hac farızasının yerine getiriliş tarzı ve onun alt yapısı konumunda olan diğer hizmet sektörlerinin vitrini ve kamuoyuna yansıma biçimi; Müslümanları ve İslâm dünyasının görüntüsünü olumsuz etkilemektedir.

Gerçi hac ibadetinin tabiatında zorlukların olduğu herkes tarafından bilinen bir husustur. Çünkü dünya üzerinde hac kadar kapsamlı başka bir organizasyon yoktur. Milyonlarca insan, aynı anda ve aynı mekânları paylaşmaktadır. Diğer bir ifade ile birkaç gün boyunca bu mahşerî kalabalık, ibadet amaçlı mobil bir hayat yaşamaktadır. Bu olağanüstü hareketliliğin sağlıklı ve kurallarına uygun olarak sonuçlanması; sevk ve idarede sorumluluk alanlarla bu görevi yerine getirenlerin bilgi, gayret ve özverili çalışmalarına bağlıdır.

Aslında haccın her yıl tekrarlanma gibi bir özelliğinin bulunması, sorumlular ve uygulayıcılar için önemli bir fırsattır. Zira bu tekrar sayesinde çok önemli tecrübeler kazanılmalıdır. Bir sonraki hac mevsimi için işler oluruna veya tekrarına bırakılmamalıdır. Suudi Arabistan ve ilgili ülkelerin yetkililerinin bu konuları her yıl hac mevsiminden önce ve sonra bir araya gelerek gerekli değerlendirmeleri yapmaları gerekir. Toplantılar protokol gereği veya yapılmış olmak için değil, hizmet amaçlı ve otokritik ağırlıklı olmalıdır. Birilerinin suçlanması veya övülmesi yerine hizmet ağırlıklı bir ortak akıl üretilmelidir. Görülen hatalar ve yapılan yanlışlıklar bir sonraki yıl tekrarlanmayacak şekilde tashih edilmelidir. Şüphesiz ki ev sahibi ülkenin bu konuda başarılı ve önemli çalışmaları vardır. Fakat her geçen yıl değişen şartlar ve beklentilere paralel olarak insanların ibadet arzusu, sosyal istekleri, sağlık ve ulaşım durumları da değişmektedir. Diğer yandan küreselleşen dünyada kamuoyu bu organizasyonu ibret ve merakla izlemektedir. Bu konuda oluşan imaj; bir anlamda İslâm aleminin genel imajı ve görüntüsünü ortaya koymaktadır. Sonuç ne olursa olsun, her yıl ortaya çıkan tablo ve çekilen fotoğrafı kabullenmek durumundayız. Unutulmamalıdır ki hiçbir mazeret, başarının yerini tutamaz. O halde başarı sağlanıncaya kadar azim, gayret, sağlam irade ile ve tutarlı bir şekilde çalışılmalıdır. Savunma amaçlı hiçbir mazerete, teselli ve teslimiyete pirim verilmemelidir.

Çağımızdaki bütün başarıların ortak paydası, şüphesiz ki eğitim ve öğretimdir. Bu nedenle eğitim, hac organizasyonunun olmazsa olmaz şartlarından biri olarak ele alınmalıdır. Şayet eğitim önem ve öncelik sırasına göre yapılacaksa, görevli ve sorumlulardan başlanmalıdır. Buna göre; her ülkenin hac organizasyonunda görev alan yönetici, kafile başkanı, din görevlileri, sağlık elemanları ve diğer görevliler çok üst düzeyde bir eğitim almak zorundadırlar. Diğer yandan ev sahibi ülkenin hac mevsiminde görevlendirdiği bütün elemanlarını insanî ilişkiler, psikoloji ve sosyoloji başta olmak üzere pedagojik standartlara uygun bir eğitime tabi tutmalıdır. Çünkü hac günlerinde dünyanın değişik iklim, kültür, yaş, dil, ırk, örf ve âdetlere mensup insanların oluşturduğu çok karmaşık bir insan kitlesi bir araya gelmektedir. Bunları aynı safta ve omuz omuza bir arada kalmalarını sağlamak, aynı mekânı paylaştırmak hac mevsimi boyunca birlikte kalmalarını sağlamak

gerçekten kolay değildir. Bu nedenle her yıl hacca gelecek vatandaşlar en az altı ay önce kendi ülkelerinde bir program çerçevesinde eğitilmelidirler. Bu program çerçevesinde bütün İslâm ülkelerinin tatbik edeceği bir "*Uluslar Arası Hac Eğitim Kitabı*" hazırlanmalıdır. Bu kitap ilgili dillere tercüme edilerek yıl içerisinde hacca gelecek herkese eşit şekilde uygulanmalıdır. Ayrıca çağımızdaki bütün görsel yayın imkânları sistematik bir biçimde devreye konulmalıdır. Her ülke kendi hacılarının eğitimi için özel bir bütçe oluşturmalıdır. Böylece hacca gelenlerin ibadetin hikmetine uygun bir şekilde iman, ibadet ve düşünce ufkuna ulaşmalarına katkıda bulunmalıdır.

Yapılan bu açıklamalar çerçevesinde ihmal edilmemesi gereken en önemli hususlardan biri de insan ve onun hayatının hac organizasyonunun merkezine alınmasıdır. Zira insan hayatını riske atan hiçbir davranış veya eylem ibadet için bir mazeret olarak değerlendirilemez. Yüce Allah insan sağlığını bütün ibadet çeşitlerine tercih etmiştir. Nitekim semavî dinlerde ortak değerler olarak kabul edilen beş temel ilke arasında yer alan "nefsi ve canı korumak" bunun en güzel örneklerinden biridir. O halde hac organizasyonunda insan hayatını tehdit eden izdiham, sağlık ve temizlik gibi hayati önem arz eden önlemlerin alınması da dinî bir zorunluluk olarak değerlendirilmelidir.

Hac ibadetini yerine getiren insanların büyük çoğunluğu dış ülkelere gelmektedir. Böylece haccin duygusal boyutu ön plana çıkmaktadır. Herkes, İslâm güneşinin doğduğu bu coğrafyaya büyük bir heyecan ve ümitle bakmaktadır. Mukaddes mekânların hayalî, İslâm tarihi ve kültürünün zenginliği bu duygusallığı daha da arttırmaktadır. Sonuç itibarıyla kişi bu görevi ifa etmenin sevinciyle vatanına döndüğünde kendini daha mutlu ve ayrıcalıklı olarak görebilmektedir. Dost ve akrabaları onu ziyaret ederek özel saygı göstermektedir. Kişi ister istemez bir süre, karşılaştığı bu olaylardan ibret ve ders almaktadır. Artık hata işleme korkusu, kınanma ve dedikodu endişesinden dolayı daha dikkatli davranmayı şiar edinmiştir.

Kısaca ibadet ağırlıklı, heyecan yüklü, seyahat yönü olan, tarihi değerleri hatırlatan ve müşahedeye dayalı bu mahşerî tablo her insanın hem dinî ve sosyal hayatını etkilemekte hem de geleceğe yönelik bakış açısını ve ufkunu değiştirmektedir.